

& “De Ampersand”

Periodiek van de Genkse Vereniging van Boekbinders
Secretariaat: Kruisbroedersweg 10
NL 6041 PM Roermond
Email: harrieknoors@home.nl
Website vereniging: www.ampersand-boekbinders.be

Op 24 oktober 2012 gaan we voor de jaarlijkse excursie naar Museum Meermanno / Museum van het Boek in Den Haag. Wij worden er om 13.00 uur verwacht. Uitnodiging/programma komt in september.

Nummer 11

juni 2012

Museum Meermanno / Museum van het Boek

door Harrie Knoors

Inleiding

Zoals al eerder gemeld gaan we op 24 oktober 2012 voor onze jaarlijkse excursie naar Museum Meermanno / Museum van het Boek in Den Haag. Voorheen droeg het museum de naam “Meermanno-Westreenianum”. Ter voorbereiding volgt hier een korte geschiedenis van en informatie over het museum.

Het verzamelbeleid

Het verzamelbeleid van het museum richt zich hoofdzakelijk op het terrein van de moderne boekkunst, dat wil zeggen de periode van 1850 tot heden. Vorm en vormgeving van het boek zijn hierbij steeds het uitgangspunt. De aanwezige collectie Meermanno-Van Westreenen, die het begin was van dit museum, omvat de eeuwen vóór 1850 en is in feite een afgesloten verzameling die slechts sporadisch wordt uitgebreid. Het museum beheert een uitgelezen verzameling boeken uit alle perioden van de westerse boekgeschiedenis. Op de eerste plaats zijn dat de middeleeuwse verlichte handschriften. In de sfeervolle boekzaal is een selectie hiervan te zien, evenals van de incunabelen. Dit museum is in Nederland het enige museum dat gericht is op de boekkunst. Het boek wordt hier verzameld, bestudeerd en gepresenteerd als voorwerp van toegepaste kunst.

Korte geschiedenis van het museum

Na zijn overlijden in 1848 liet de Haagse verzamelaar en bibliofiel, baron Van Westreenen van Tiellandt zijn verzameling na aan de Staat der Nederlanden. Voorwaarde was dat zijn hele nalatenschap in zijn woonhuis aan de Prinsessegracht in Den Haag zou worden bewaard. In 1852 werd het huis opengesteld als museum. De naam “Meermanno-Westreenianum” herinnert aan twee personen die aan de wieg stonden van dit museum. De belangrijkste is Baron W.H.J. van Westreenen van Tiellandt (1783-1848). Al op 14-jarige leeftijd liet hij per brief aan zijn achterneef Johan Meerman weten dat hij “boek-wurm” wilde worden. De tweede is diens achterneef en belangrijkste inspirator Johan Meerman (1751-1815) die ook een indrukwekkende boekenverzameling had, waarvan een deel uiteindelijk ook in de collectie van Van Westreenen werd opgenomen.

Baron Van Westreenen van Tiellandt

De dertig jaar oudere Meerman woonde op loopafstand van Van Westreenen in het “Huis aan den Boschkant” een klein stadspaleis op de hoek van het Korte Voorhout en de Prinsessegracht. De jonge Willem van Westreenen zal daar vaak zijn hart zijn gaan ophalen in de prachtige collectie handschriften en oude drukken. Ongetwijfeld zal de collectie Meerman een grote aansporing voor Van Westreenen zijn geweest voor zijn eigen verzameling die verder ging dan alleen maar boeken. Ewoud Sanders stelt in de inleiding bij zijn boek “Boekengeluk” dat er diverse redenen zijn om aan te nemen dat Willem van Westreenen een excentrieke, onaangepaste man was. Tot zijn dood toe bleven zijn functies beperkt tot ereambten. Ondanks dat, of misschien dank zij dat, heeft hij een prachtige collectie nagelaten waarvan wij binnenkort getuige kunnen zijn.

Gerard Meerman

Van Westreenen was een typische 19^e-eeuwse verzamelaar met grote belangstelling voor de oude culturen. Naast boeken verzamelde hij ook voorwerpen uit onder andere de Griekse, Romeinse, Etruskische en Egyptische oudheid, waaronder zeer bijzondere stukken. Men treft in de collectie ook munten en penningen, brieven, archivalia, ex libris en kleingrafiek aan. In Nederland leefde al langer de wens om te komen tot oprichting van een nationaal Museum van het Boek. In 1921 werd Museum Meermanno-Westreenianum samen met de Koninklijke Bibliotheek in deze een rol toebedacht. Het Museum van het Boek werd in 1960 een feit en ondergebracht bij Museum Meermanno-Westreenianum. In de daaraan voorafgaande jaren waren door de Koninklijke Bibliotheek al diverse collecties aangekocht of in schenking aanvaard voor dit nieuwe museum.

“Hét Getijdenboek van Katherina van Kleef (je mag gerust zeggen het belangrijkste verluchte Noord-Nederlandse handschrift) wordt bewaard in de Morgan Library & Museum te New York. Dit is het getijdenboek dat Katherina rond 1440 voor haarzelf in opdracht heeft gegeven en dat verlucht is door twee meesters, de naar dit werk vernoemde Meester van Katherina van Kleef die alle miniaturen en margedecoraties bij die miniaturen plus een aantal tekstbladzijden heeft verlucht, en de zogeheten Meester van 69 B 10, een Utrechtse verluchter die enkel aan de decoratie van tekstbladzijden heeft gewerkt. Dit boek is in de negentiende eeuw in tweeën gesplitst en de twee delen zijn langs verschillende wegen en op verschillende tijdstippen gelukkigerwijs in de Morgan Library uiteindelijk weer samen terechtgekomen. Het getijdenboek in het Museum Meermanno bevat miniaturen en margedecoraties van twee verluchters, opnieuw de Meester van Katherina van Kleef en Lieven van Lathem. Dit boek wordt gedateerd op ca. 1460. Het is echter niet gemaakt voor Katherina van Kleef, maar voor de familie Van Sevichveld-Sael. Een totaal ander boek dus, maar wel deels van de hand van de Meester van Katherina van Kleef en tevens zijn laatst bekende werk”.

Rond “Hét Getijdenboek van Katherina van Kleef” (het New Yorkse boek dus) werd in 2009-2010 in Museum Het Valkhof te Nijmegen een prachtige tentoonstelling ingericht met de titel “De wereld van Katherina. Devotie, demonen en dagelijks leven in de 15e eeuw”. Het bij die gelegenheid uitgegeven boek “De hand van de Meester. Het Getijdenboek van Katherina van Kleef” toont een uitgebreide en prachtige weergave van de verluchting en de gekalligrafeerde teksten.

Getijdenboek van Catharina van Cleef in Museum Meermanno

Het getijdenboek in museum Meermanno is gebonden in een fraaie leren band van de Brugse binder Anthonius de Gavere.

Beide getijdenboeken zijn middeleeuwse voorbeelden van het eeuwenoude “huwelijck” tussen letterkunst en boekbindkunst.

Bronnen:

* Anne Margreet W. As-Vijvers (redactie) en Rob Dückers en Tosca Philipsen (beeldredactie), *De hand van de Meester. Het getijdenboek van Katherina van Kleef, Nijmegen 2009*

* Ewoud Sanders, *Boekengeluk. Vijftig hoogtepunten uit het Museum Meermanno, Den Haag 2008*

Een boekbinderij in hartje Congo

door Geert Nicasy

Geert stuurde een uitvoerig verslag over zijn reis naar Congo met daaraan gekoppeld een verslag van zijn bevindingen in het boekbindatelier van het monasterium Notre Dame de l’Emmanuel in Kasanza. Met toestemming van Geert heb ik het

reisverslag ingekort en het verslag over het boekbindatelier integraal opgenomen. h.k.

Volgende bijdrage wil een kleine impressie weergeven van een bezoek aan een klooster in het diepe Congoese binnenland waar men er zowaar een kleine boekbinderij op nahoudt.

Een tweetal jaar geleden gooide mijn werkgever het voorstel op mijn bureau hem te vergezellen op zijn Congo-reis. Mijn baas is niet alleen abt van twee abdijen in de Noorderkempen, maar ook van een aantal ‘dochterhuizen’ waaronder een Trapistinnenklooster net buiten de stad en een Trapistenklooster in Kasanza, een afgelegen plek op een dagreis van Kikwit. Hoofddoel van onze reis was dus het bezoek aan deze twee kloosters met een aantal schooltjes, dispensaria en andere initiatieven in de buurt.

Het monasterium Notre Dame de l’Emmanuel in Kasanza is in 1958 gesticht door een zestal monniken van de Sint Benedictusabdij te Achel.

Enkele dagen voor onze afreis had de abt mij gezegd dat ik met frère Sylvestre eens moest afspreken, want die kon misschien wat handige tips gebruiken voor zijn boekbinderij. Hielden de broeders in Kasanza zich dan onledig met boekbinden!? Mijn blij-verraste blik werd beantwoord met de waarschuwing dat ik me van dat atelier niet teveel moest voorstellen. Neen, dat deed ik niet, maar mijn nieuwsgierigheid was wel geprikkeld.

De eerste avond van ons verblijf woonde ik braafjes de vespers bij en kon me meteen vergewissen van de expertise van broeder-boekbinder. Inderdaad, ik moest me er best maar niet te veel bij voorstellen. De breviere waren allemaal al minstens één keer opnieuw gebonden en afgewerkt in een grijze buckram. Nu, er is niets mis met buckram als boekbekleding: die is slijtvast en kan tegen een vuiltje. De boeken getuigden dat de kerkgangers ze niet bepaald zachtjes hanteerden. Geregeld hoorde ik er trouwens eentje van de smalle pupitters schuiven en tegen de vlakke gaan. Ik stelde vast dat men duidelijk niet de gewoonte heeft om de handen te wassen voor men een boek ter hand neemt. De bandzetteren zaten stevig in mekaar en vielen niettegenstaande de stugge bekleding en het ontbreken van een fatsoenlijke neep toch nog redelijk goed open, waarschijnlijk doordat ze op lint waren genaaid. Ik luisterde nog nauwelijks naar het gezang van de monniken vooraan en wijdde me verder aan de studie van de plaatselijke boekband.

Na de vespers trokken de broeders zich in stilte terug. Ik zou ’s anderendaags wel kennis maken met de kloosterboekbinderij. De tropenduisternis was gevallen en ik besloot wat rond te kuieren tussen de verschillende gebouwtjes van het monasterium. Een typische boekengeur leidde me naar de bibliotheek. Het was de bekende odeur van oude boeken zoals je die soms op het Conscienseplein kunt ruiken als de ventilators van de Antwerpse stadsbibliotheek ingeschakeld zijn, maar dan veel meer uitgesproken. De inhoud van de bibliotheek stelde niet zoveel voor. Ik had de indruk dat het vooral voorbijgestreefd theologisch, filosofisch, spiritueel en domatisch werk was. Op de tijdschriften na vond ik weinig recente werken. Ik vermoed dat het merendeel van de werken nog afkomstig was van de broeders van Achel. Ik stelde vooral vast dat het helemaal niet

vanzelfsprekend is om boeken te bewaren in een tropisch klimaat. Verluchting is er genoeg, maar de luchtvochtigheid is enorm. Misschien moeten we het de mensen maar niet kwalijk nemen dat het materiaal niet in optimale omstandigheden bewaard en gehanteerd wordt. Er is geen mogelijkheid om fatsoenlijke kasten te installeren. En mijn uitspraak over beduimelde bladeren stel ik best ook wat bij: zelfs al heb je zopas je handen gewassen, meteen zijn ze terug klam.

Wat het effect van een tropenklimaat is op de conservering van papier zou ik bij een bezoek aan een middelbare school overduidelijk kunnen constateren. Drie klassen waren gebouwd met cementblokken en voorzien van een golfijzeren dak. De drie overige klassen waren opgetrokken in leem en een dak van palmladeren. Wij kennen tropisch hardhout als heel duurzaam. Ginder zakken houten huisjes al na enkele jaren scheef doordat termieten en andere insecten het houtwerk opvreten. Al de handboeken en schriften werden bewaard in het lokaal van de directeur, opgetrokken in hout en leem. Ook hier is er geen vloer, noch deur of ramen. De boekenkast bestaat gewoon uit houten leggers. De directeur toonde me wat wormen aanrichten. Alle handboeken waren ernstig aangetast. Sommige schriften waren tot een derde weggevreten en ze dateerden allemaal nog maar van het lopende schooljaar. Ik maakte me de bedenking dat die bestjes een klein boekje op korte tijd helemaal kunnen opeten. In de kloosterbibliotheek zou het niet zo een vaart lopen omdat de vloeren van beton waren en de muren gekalkt. Maar van een ideale bewaarplaats kon je bezwaarlijk spreken.

's Anderendaags zag ik broeder Sylvestre zijn atelier binnengaan. Ik holde hem achteraan en botste bijna tegen, jawel, een snijmachine. Het atelier was een kleine ruimte van nog geen 10 vierkante meter. Het was tjokvol gestouwd. De snijmachine (een middelgrote klassieke Kraus-doordraaier) nam haast een derde deel van de plaats in. Verder een werktafel, stapelrekken en klein gereedschap. Om een rondleiding verzoeken leek me niet de meest geschikte introductievraag. Ik wist niets beter te verzinnen dan een goedkeurend compliment over de authentieke snijmachine. Ik las op broeder Sylvestre's gezicht dat de opmerking niet zo goed aankwam. Ik had me bijtijds moeten realiseren dat Afrikanen met de hand aangedreven machines maar niks vinden, dat is achterhaald en teken van armoede. Frère Sylvestre klaagde dat zulke machine bedienen toch echt wel zwaar werk is. Dat grote vliegwiel met zwengel was niet niets hoor! En van de weeromstuit counterde hij me met het verzoek of ik in Westmalle niet kon pleiten voor een elektrische snijmachine. Ik had niet veel bedenktijd nodig voor een antwoord: "in Europa worden deze machines nog steeds gebruikt door "echte" boekbinders en bovendien zou het transport nagenoeg onhaalbaar zijn". Om het gesprek over een andere boeg te gooien liet ik me uitleggen hoe hij zijn boeken maakte. Hij kende maar één bindtechniek die hij nog van een oude Achelse broeder leerde: op linten genaaide bandzeters uitgevoerd als volle band in buckram. Hij maakte me duidelijk dat hij bijna door zijn voorraad heen was. Na wat gesnuffel in zijn rekken moest ik dat inderdaad beamen, tenzij hij elders nog stock heeft opgeslagen, maar dat kan ik me moeilijk voorstellen. Ooit moet er vanuit Achel een aanzienlijke voorraad zijn over gekomen: buckram, kapitaalband op lint, papier en karton. Naailint en gaas werden regelmatig

met een handbagage meegenomen. De arme broeder moest zich inderdaad behelpen. Met kapitaalband kon hij nog verschillende jaren verder; de buckram was beperkt tot enkele rollen met restjes. Er was een beetje papier om schutbladen te voorzien. Uit zuinigheid lijmden hij een half schutblad meteen aan de titelpagina. De kartonvoorraad was al verschillende jaren op. Hij sneed de platten uit verpakkingskarton. Een kartonnen doos is in Congo erg waardevol. Samen met de broeder stelde ik een materiaallijst op en beloofde hem dat zo spoedig mogelijk op te sturen.

In het atelier van frère Sylvestre ontdekte ik nog een werkloos lumbeckapparaatje waarvan de broeder blijkbaar de precieze functie niet kende. Niettegenstaande vader abt mij gevraagd had om de broeder wat tips te geven, heb ik maar gezwegen over de vele en interessante mogelijkheden van lumbecken. Nu hebben de koorboeken tenminste nog een rugmarge. Tot slot kan ik alleen maar zeggen dat het hoegenaamd ongepast is om met enige laatdunkendheid naar deze boekbinderij in de brousse –of gelijk welk gebrekking uitgerust atelier- te kijken. We mogen best met een beetje respect naar onze collega's kijken. Zelfs als amateur beschikken de meesten van ons over een aardig uitgerust atelier. We hebben allemaal een degelijke opleiding kunnen genieten. Een technisch probleem kunnen we met collega's bespreken en we kunnen heel vlot aan materiaal komen. Neem nu de lijm. Wat wij pvc-lijm noemen, kent men ginder uiteraard niet. De broeder gebruikt steevast gewone houtlijm die hij in Kinshasa peperduur aankoopt. Bloempap dan? Misschien is er wel een alternatief voor ons tarwemeel te vinden. Maar meel is nu eenmaal een voedingswaar en dus haast onverantwoord om er iets anders mee te doen. Ik heb kunnen vaststellen hoe kostbaar maismeel of maniokmeel is. Elke ochtend stond een lange rij vrouwen aan te schuiven aan de kloosterpoort om hun maïs of maniok te laten malen. De kostprijs van deze dienst bedroeg een vijfde van het product.

Ik heb de broeder aangemoedigd in zijn werk. Ondertussen heeft hij een pallet boekbindmateriaal mogen ontvangen waarmee hij gedurende een aantal jaren koorboeken kan herbinden, maar van een elektrische snijmachientje zal hij vooralsnog slechts kunnen dromen. Ik maak me plots de bedenking of de broeder-boekbinder er geen verborgen agenda op nahoudt: misschien hoopt hij dat de gebedsdiensten minder lang zullen duren als de tekstblokken smaller worden.

~~~~~  
~~~~~

Nieuws van de tentoonstellingscommissie *door Harrie Knoors*

Van de tentoonstellingscommissie maken deel uit:
Namens "Lettercollectief Limburg": Wilbert Wegman, Marjon Pauw en Cora Gemen
Namens "Genkse Vereniging van Boekbinders": Guy Rutten, Fons Gerritsen en Harrie Knoors

Afspraken over de kalligrafiewerkstukken;
* de kalligrafiewerkstukken worden gemaakt op crème of wit papier
* A4-formaat staand

